

Har företagsledare ett straffrättsligt principalansvar?

SUZANNE WENNBERG*

Straffrätten är som bekant en disciplin som inte söker lösa tvister mellan medborgarna, utan snarare erbjuder redskap för rena repressalier mot medborgarna. De kan fråntas sin frihet eller utsättas för allehanda tvång om de döms för brott. I gengäld uppställs relativt stränga krav på rättssäkerhet. Medborgarna straffas för sina gärningar, inte för sina tankar eller önskemål, så länge dessa stannat vid tankeverksamhet som inte omsatts i en gärning. Straffansvaret är individuellt och förutsätter skuld. Varken juridiska personer eller andra kollektiv kan drabbas av straffansvar. Den åtalade har ingen skyldighet att bidra till utredningen av brottet, då bevisbördan åvilar åklagaren. Slutligen garanterar legalitetsgrundsatsen att medborgarna skall kunna förutse vilka gärningar som är förenade med straffansvar.

Utgångspunkten är alltså att endast individer kan straffas och att de straffas för de i lagen formulerade gärningar som de begått. Hur går detta ihop med föreställningen att det existerar *en princip om företagaransvar* som säger att företagsledare har ett långtgående straffrättsligt ansvar för brott som begås i verksamheten? Den som har ett företagaransvar påstås ansvara fullt ut för sin passivitet om hans uppsåt omfattar att någon annan i organisationen begår brott.

Ett exempel på denna typ av påståenden kan hämtas från Anna-Lena Dahlqvists böcker:

»Med företagaransvar förstås en företagsledares straffrättsliga ansvar för brott begångna i näringsverksamheten.»¹

»Företagaransvaret är direkt eller indirekt. Den som har ett *direkt* företagaransvar ansvarar fullt ut för sin passivitet. Den som har ett *indirekt* företagaransvar ansvarar för sin passivitet om hans *uppsåt* omfattar att ett brott begås. För sin passiva oaktsamhet ansvarar han däremot bara om han varit oaktsam genom att inte, trots att det funnits anledning till misstanke om misskötsel, kontrollera och i förekommande fall ingripa mot missförhållandena.

* Professor i straffrätt vid Stockholms universitet.

¹ Dahlqvist, A-L. & Elofsson, S., Bokföringsbrott och bokföringslagen. Stockholm 2002 s. 95.

Legala företrädare för en verksamhet har i princip ett direkt företagaransvar. Företagaransvaret kan emellertid vara indirekt på grund av bestämmelser i lag eller avtal om arbetsfördelning mellan företrädare (t.ex. inom en styrelse), eller på grund av delegation eller fullmakt.»²

Från ett legalistiskt perspektiv låter det egendomligt att det skulle vara möjligt att formulera en heltäckande princip, som talar om vem som bär ansvaret för brott som begåtts inom företaget, innan man vet vilket brott det handlar om. Gärningsman är ju i princip den person som begått brottet, dvs. den som uppfyller brottsrekvisiten. Hur kan man veta vem av alla inom företaget som uppfyller brottsrekvisiten, innan man ens vet vilken brottstyp det handlar om, än mindre vilken konkret gärning det är fråga om?

Denna problematik försöker man lösa genom att säga att företagsledaren ansvarar för sin *passivitet*. Man tänker sig med andra ord att ledningen görs ansvarig, inte för aktivt agerande, utan för sin underlåtenhet att ingripa. Men ur ett legalt perspektiv uppkommer frågan om verkligen samtliga brott i brottsbalken och specialstraffrätten skulle tillhöra kategorien oäkta underlåtenhetsbrott och vara möjliga att tillämpa på underlåtenhet. Vad som dessutom bidrar till att skapa oklarhet är att termen företagaransvar växelvis används i betydelsen *straffrättsligt ansvar* för företagare, växelvis endast i betydelsen *garantansvar/ställning*, alltså en – av flera – förutsättningar för det straffrättsliga ansvaret för underlåtenhetsbrott.

I detta läge finns ett sista halmstrå att gripa efter. Om brottet inte tillhör kategorin oäkta underlåtenhetsbrott, kan man säga att företagsledaren inte straffas som bokstavlig gärningsman för brottet, utan för *medhjälp till brottet* genom att han främjat detta med sin underlåtenhet att ingripa. Han har främjat brottet genom att låta det ske. Därefter kan man eventuellt konvertera främjandet till ett gärningsmannaskap enligt principerna om s.k. konverterat gärningsmannaskap. Då knyts säcken ihop; företagsledaren straffas som gärningsman för brottet vid sidan av eventuella andra gärningsmän.

Inom åklagarkåren har föreställningen att ledningen har ett särskilt ansvar till följd av principen om företagaransvar vuxit sig stark och denna uppfattning accepteras till och från av domstolarna. I vissa fall döms företagsledaren mer eller mindre i blindo. Man konstaterar att han förhållit sig passiv och att han misstänkt att det måste ha begåtts brott. Just det faktum att man inte preciserar några element eller beaktar tidsfaktorns betydelse för uppsåt och främjande talar för att man dömer i enlighet med en tänkt princip om företagaransvar, som fungerar ungefär som ett *principalsansvar*.

² Dahlgvist, A-L., Skattebrott och skattelagarna. Stockholm 2003 s. 81.

Man tillämpar helt enkelt principen om företagaransvar och dömer den som ska bära ansvaret. Punkt slut.

Skattebrott och företagaransvar

Låt mig ge ett exempel. Häromåret åtalades en person, A, som var ordförande i Malmö Ishockeyförening för grovt skattebedrägeri/grovt skattebrott före respektive efter den 1 juli 1996.³ Malmö Ishockeyförening hade inte dragit av skatt och betalat arbetsgivaravgifter på löneutbetalningar till utländska ishockeyspelare, från juni 1996 till maj 1997. I stället hade man tillämpat den s.k. Baisleymodellen som tillämpades i Idrottssverige och som innebar att ersättningen till en utländsk spelare sattes in på en agents konto i utlandet. Agenten hade spelarrättigheten, vilket innebar att agenten hyrde ut spelaren till föreningen, som varken betalade skatt eller arbetsgivaravgifter för denna ersättning.

A åtalades för att han i egenskap av ordförande i föreningen haft det övergripande ansvaret i föreningen. Även föreningens klubbdirektörer, B och C, åtalades då de haft ansvar för föreningens administration och undertecknat uppbördsdeklarationerna i egenskap av klubbdirektörer. A hade i samförstånd med B och C uppsåtligen i de för Malmö Ishockeyförening till skattemyndigheten i Malmö avgivna uppbördsdeklarationerna lämnat oriktiga uppgifter genom att de utbetalade lönerna redovisats med för låga belopp, vilket haft till följd att föreningen påförts arbetsgivaravgifter med sammanlagt drygt 3,3 miljoner kr för lågt belopp.

Tingsrätten dömde A och B för grovt skattebedrägeri och grovt skattebrott. Som ordförande i Malmö Ishockeyförening jämställdes A med en företagsledare. Till grund för domen utvecklade tingsrätten följande grundprincip, utan att relatera till något lagrum eller överhuvudtaget förklara varifrån principen hämtats:

»En företagsledare har ett långtgående ansvar för brott som begås i verksamheten, ett s.k. företagaransvar. Den som har ett företagsansvar kan få bära ett straffrättsligt ansvar för brott som begås i verksamheten om han haft särskild anledning att misstänka att någon del i verksamheten inte sköts på ett riktigt sätt och han sedan inte ingriper mot detta. Den som har ett företagaransvar ansvarar också fullt ut för en passivitet om hans uppsåt omfattar att någon annan i organisationen begår brott.»

A å sin sida invände att han haft uppfattningen att det system med ersättning åt utländska spelare som tillämpades varit ett godtagbart system. I

³ Malmö tingsrätt mål nr B 4376-99, dom meddelad 2005-04-27 samt Hovrätten över Skåne och Blekinge mål nr B 1315-05, dom meddelad 2006-03-01.

målet figurerade en uppgift om att Skattemyndigheten i Gävle i beslut den 19 december 1995 underkänt samma modell för spelarsättning som använts av Brynäs IF, ett beslut som dock överklagades till Länsrätten i Gävleborg, som den 29 april 1996 ändrade utgången och accepterade lösningen att spelarna kunde hyras ut av sin agent för spel i Brynäs IF. Modellen underkändes slutligt genom Regeringsrättens dom den 20 juni 2001 (RÅ 2001:50).

Tingsrätten anknöt till den s.k. principen om företagansvar och konstaterade att A inte kunde hållas straffrättsligt ansvarig för felaktigheterna kring spelarlönerna i föreningen, om det inte visades att han haft särskild anledning att misstänka att det systemet inte var godtagbart och sedan inte ingripit mot detta. Utgångspunkten var alltså att han kunde hållas ansvarig för sin *underlåtenhet att ingripa*, om han haft anledning att misstänka att systemet inte var godtagbart. Med det senare uttrycket kan dock knappast avses någon uppsåtsbedömning, eftersom det inte finns någon uppsåtstyp som nöjer sig med ett enda led omfattande misstanke. Tingsrätten undvek med andra ord att använda ordet »uppsåt» i någon form, utan prövade endast den åtalades *misstanke*.

Med den nu åberopade motiveringen fälldes A till ansvar avseende de uppbördsdeklarationer som lämnats under perioden juni 1996 – maj 1997. Han hade inte försäkrat sig om att dessa deklarationer avspeglade det rätta förhållandet. För denna period accepterade A att det lämnades in felaktiga sådana deklarationer. Däremot ogillades åtalet mot A under den period som sträckte sig fram till och med februari 1996, då kravet på misstanke inte ansågs uppfyllt.

A dömdes alltså för ett uppsåtligt brott, som enligt lagen förutsätter ett så aktivt handlande som lämnande av oriktig uppgift, på den grunden att han underlåtit att ingripa med viss misstanke om att allt inte stod rätt till.

Även B fälldes till ansvar för grovt skattebedrägeri och grovt skattebrott. Han undertecknade och lämnade in felaktiga uppbördsdeklarationer till Skattemyndigheten, trots att han varit medveten om att förfarandet med utbetalningarna kunde ifrågasättas och således inte var godtagbart från skatterättslig synpunkt. B uppfyllde således det objektiva brottsrequisitet lämnande av oriktig uppgift på traditionellt sätt, men någon riktig uppsåtsbedömning gjordes inte. Det s.k. företagansvaret tycks därmed ha smittat av sig även på bedömningen av åtalet mot B.

Hovrätten ogillade dock åtalet mot både A och B.

Bedömningen av den objektiva sidan av brottet gjordes inte med någon uttrycklig hänvisning till ett företagansvar eller i termer av ett underlåtenhetsansvar. Hovrätten konstaterade: »Även om (A) inte formellt haft en verkställande roll i föreningen har han i praktiken haft ett avgörande inflytande på efter vilka principer uppbördsdeklarationerna fylldes i. Vid dessa förhållanden är också (A) straffrättsligt ansvarig för att MIF lämnat

oriktiga uppgifter till skattemyndigheten.» Detta skulle kunna tolkas så att även om A inte bokstavligen fungerade som uppgiftslämnare, exempelvis genom att underteckna deklARATIONERNA, så har han anstiftat de som lämnade uppgifterna i deklARATIONERNA. Såsom anstiftare och »hjärnan bakom brottet» kan han konverteras till gärningsman för brottet eller om man så vill medgärningsman. Således tillämpades inte någon princip om företagaransvar.

Hovrätten fann emellertid att kravet på ett likgiltighets uppsåt inte var uppfyllt, vare sig för A eller B. De tilltalade hade insett att det fanns en risk för att de i skattedeklARATIONERNA lämnade uppgifterna var oriktiga. Till grund härför åberopades bl.a. att det vid ifrågavarande tidpunkt var känt att Skattemyndigheten i Gävleborgs län hade underkänt en liknande skattekonstruktion. Varken A eller B ansågs dock ha varit likgiltiga till det faktum att de i deklARATIONEN lämnade uppgifterna var oriktiga. Brottsligt uppsåt kunde därför inte läggas dem till last. Det fick således enligt hovrätten antas att vetskap om uppgifternas oriktighet utgjort ett relevant skäl för dem att underlåta att lämna dessa. Hovrätten höll för uteslutet att vare sig A eller B skulle ha belastat föreningen med sådana avtal, om de uppfattat att risken för att uppgifterna i de avlämnade deklARATIONERNA varit oriktiga och därmed risken för att Malmö Ishockeyförening skulle kunna tvingas i konkurs. Inom parentes kan konstateras att likgiltighetsbedömningen grundas på ett hypotetiskt resonemang som påminner om det eventuella uppsåtet.

Detta mål skulle jag avslutningsvis vilja kommentera på följande sätt. Straffrätten känner inte något principalansvar. Det strider mot rättsstatens grundläggande värderingar att straffa en person för någon annan persons brott. Fäller man en person enbart med hänvisning till att han har en viss position i ett företag eller en organisation och för att han varit medveten om vad som försiggick i form av brott inom företaget eller organisationen, blir han faktiskt ansvarig för andras gärningar. Formulerar man om saken så att han fälls för att han *underlåtit att ingripa* mot pågående brott, fordrar detta ansvar lagstöd antingen så att ansvaret följer direkt av ett brott av karaktären äkta eller oäkta underlåtenhetsbrott eller en allmän bestämmelse om osjälvständiga brottsformer i 23 kap. BrB. Det finns med andra ord vid sidan av brotten och de lagfästa osjälvständiga brottsformerna inte något eget institut kallat företagaransvar som skulle kunna grunda straffansvar. Däremot kan man tänka sig att pröva i vad mån anstiftan eller medhjälp till brott, exempelvis skattebrott, kan begås, om brottet främjats eller underlättats genom underlåtenheten att ingripa, förutsatt att vederbörande uppfyller kravet på uppsåt dels i förhållande till den egna underlåtenheten, dels i förhållande till brottsrekvisiten för skattebrottet i fråga, framför allt kravet på lämnande av oriktig uppgift.

Det första kravet på uppsåt i förhållande till underlåtenheten är inte lätt att precisera, men kravet kan sägas innebära att en underlåtenhet inte kan vara uppsåtlig, utan att gärningsmannen förstår att han inte gör något som han borde ha gjort. Det andra kravet på uppsåt i förhållande till lämnandet av oriktig uppgift innebär att gärningsmannen ska ha haft full insikt eller likgiltighetsuppsåt i relation till det faktum att deklARATIONEN innehöll oriktiga uppgifter. Denna bedömning ska göras utifrån vederbörandes insikter vid den tidpunkt då deklARATIONEN i fråga skulle lämnas.

I det aktuella målet fällde tingsrätten A till ansvar för de oriktiga deklARATIONERNA från och med juni 1996 till och med maj 1997 under en period då senaste ordet i frågan utgjorde Länsrättens i Gävleborg i april 1996 beslut att godkänna systemet med spelarsättning. Denna omständighet talar rimligen för att A saknat uppsåt. Men tingsrätten gjorde som sagt inte någon regelrätt uppsåtsbedömning.

Fallet med den s.k. Växjöoljan

I det numera klassiska rättsfallet rörande den s.k. Växjöoljan, NJA 1983 s. 441, åtalades den verkställande direktören, A, och vice verkställande direktören, B, för grov trolöshet mot huvudman på den grunden att de tillsammans missbrukat sin förtroendeställning genom att som företrädare för Växjö Energiverk AB sluta avtal med Petroch och utlåna 40 000 ton olja utan att tillförsäkra Växjö Energiverk AB betryggande säkerheter. Någon olja återlevererades inte.

Det visade sig dock att verkställande direktören, A, ej fattat något beslut om att oljeutlåning skulle ske. Förhandlingarna och avtalet hade skötts av B ensam. Riksåklagaren gjorde då gällande att A, när han fått kännedom om utlåningen, underlåtit att vidta åtgärder för att begränsa förlusten för Växjö Energiverk AB på grund av utlåningen. A hade på denna grund åsidosatt vad som ålegat honom i förhållande till Växjö Energiverk AB och gjort sig skyldig till trolöshet mot huvudman.

Högsta domstolen ogillade åtalet mot A med motiveringen att det inte var utrett att han fått vetskap om oljeutlåningen förrän efter några månader (i december månad 1980) och att det inte styrkts att Växjö Energiverk AB orsakats skada på grund av underlåtenhet från A:s sida beträffande något som den vunna kunskapen om utlåningen bort föranleda till.

Varför tillämpade Högsta domstolen inte den beryktade principen om företagaransvar, frågar man sig. Varför fälldes inte A för trolöshet mot huvudman med motiveringen att han som företagare haft en särskild anledning att misstänka att någon del av verksamheten inte skötts på ett riktigt sätt och att han sedan inte ingripit mot detta? A hade nämligen

uppgivit att han genom B redan i oktober 1980 fått del av ett telexmeddelande från avtalspartnern men att han inte förstått att ett utlåningsavtal redan hade träffats utan uppfattat det som ett led i förhandlingarna. Denna insikt borde vara tillräcklig för att grunda misstanke. Därmed borde också förutsättningarna vara uppfyllda för tillämpning av principen om företagaransvar såsom den stundom framställs. Men så skedde alltså inte.

Av Högsta domstolens domskäl framgår att man i stället prövade om A genom underlåtenhet att vidta åtgärder uppfyllde brottsrekvisiten för trohetsbrottet. Han uppfyllde emellertid inte kravet att genom sitt förtroendemisbruk ha orsakat skada, eller om man så vill, kravet på hypotetisk kausalitet utifrån underlåtenheten att vidta åtgärder. Det för oss närmare in på nästa frågeställning rörande de närmare förutsättningarna för ett underlåtenhetsansvar.

Något om underlåtenhetsbegreppet

Tänker man sig att underlåtenhet definieras negativt såsom icke-företagande av en handling, kan det ligga nära till hands med en tankeglidning som innebär att underlåtenhet uppfattas som liktydigt med ett brottsrekvisit som inte behöver uppfyllas. Ungefär som om vissa bedragare straffades för att de aktivt har vilselett sina offer, medan andra straffades för bedrägeri utan att ha vilselett sina offer. En sådan tolkningsoperation skulle givetvis vara åklagarvänlig, eftersom det är mera betungande att behöva styrka någonting än ingenting. Men kruxet är bara att kravet på underlåtenhet inte är detsamma som ett brottsrekvisit som inte behöver uppfyllas, *ett krav på ingenting*.

Om underlåtenhet enbart definieras negativt som icke-företagande av en handling, skulle man teoretiskt kunna tänka sig att det finns *ett oändligt antal* icke-företaganden av handlingar som den garantansvarige kan ställas till svars för. Det skulle i så fall betyda att den garantansvarige inte kan freda sig från ansvar, eftersom det alltid måste finnas ytterligare handlingar – utöver dem han fredat sig mot – som han inte utfört. Ställs han till svars för att genom underlåtenhet att ingripa ha låtit en brottslig verksamhet i ett företag fortgå, skulle ett obegränsat underlåtenhetsansvar innebära att han döms till straff så länge det finns någon annan som har begått ett brott eller med andra ord att han har ett principalansvar.

Varje icke-företagande av en viss handling är emellertid inte en underlåtenhet. Det juridiska underlåtenhetsbegreppet är först och främst begränsat på så sätt att det endast omfattar icke-företagande av sådana handlingar som det finns anledning att *förvänta sig* att den garantansvarige

borde utföra. Vidare måste underlåtenheten att utföra en förväntad handling uppfylla brottsrekvisitetet i fråga, exempelvis kravet på åsidosättande av bokföringskyldighet för bokföringsbrottet enligt 11 kap. 5 § BrB. Det betyder att gärningsmannen genom sin underlåtenhet att utföra en viss förväntad handling ska ha bidragit till att bokföringskyldigheten åsidosatts. Det ska med andra ord finnas ett *hypotetiskt kausalsamband* mellan gärningsmannens underlåtenhet och den åsidosatta bokföringskyldigheten. Man måste ställa sig frågan: vad hade hänt om gärningsmannen hade utfört den förväntade handlingen? Skulle han ha kunnat förebygga/förhindra brottet? Lika lite som ledningen drabbas av ansvar för exempelvis bokföringsbrott enbart på den grunden att man brustit i ledning och kontroll, när bokföringen faktiskt skötts på ett felfritt sätt, lika lite straffas ledningen för att man brustit i ledning och kontroll, om bokföringen missköts men denna misskötsel inte hade kunnat förhindras av ledningen med hjälp av de förväntade handlingar som ligger inom ramen för tillsyn och kontroll. Det brister i det senare fallet i fråga om sambandet mellan underlåtenheten och den misskötta bokföringen.

Av en företagsledare för ett medelstort eller större företag respektive en underordnad chef, som fått ansvarsområdet till sig delegerat, begärs givetvis inte att han skall förhindra att brott begås i verksamheten genom att på *detaljnivå* sätta sig in i verksamheten och gå runt och utföra kontroller av exempelvis bolagets bokföring eller deklARATIONER. Utan kraven på vederbörande ligger på *ledningsnivå* – det ankommer på honom att driva och organisera företaget på ett sådant sätt att lagöverträdelser inte sker i dess verksamhet. Det handlar framför allt om att ha en ändamålsenlig organisation med lämplig arbetsfördelning samt att se till att personalen är tillräckligt kompetent och instruerad för sina uppgifter.

Hade han kunnat förhindra eller upptäcka den brottsliga verksamheten, om han hade genomfört en bättre arbetsfördelning eller sett till att personalen varit bättre utbildad och instruerad för sina uppgifter? Hade brottet kunnat förhindras om han givit bättre informationer eller instruktioner? Osv. Om de förväntade handlingarna inte rimligen hade inneburit att brottet kunnat förebyggas eller förhindras, kan den garantansvarige inte ställas till svars för att ha åsidosatt bokföringskyldigheten genom underlåtenhet att utöva tillsyn och kontroll.

Det betyder självfallet inte att brottet saknar gärningsman, eftersom ett sådant brott som bokföringsbrott måste ha en eller flera aktörer som initierat den brottsliga verksamheten, alltså en eller flera personer som genom aktivt handlande åstadkommit att brottet kommit till stånd.

I praxis förekommer dock exempel på resonemang som innebär att åklagaren använder underlåtenhet som liktydigt med krav på »ingenting», streck i stället för gärning. När man ifrågasätter om en person genom underlåtenhet främjat ett brott, funderar man därför inte över tidsord-

ningen, alltså om underlåtenheten ligger före huvudgärningen i tiden eller ej. Men eftersom man inte gärna kan främja en gärning retroaktivt, måste främjandet ligga före huvudgärningen i tiden. Detta tror man sig kunna bortse från eftersom underlåtenhet ses som »ingenting». Ingenting före huvudgärningen eller ingenting efter huvudgärningen betraktas som likvärdigt.

Följande rättsfall belyser problematiken, även om det inte är ett renodlat exempel på främjande genom underlåtenhet.⁴ En revisor åtalades för medhjälp till grovt bokföringsbrott på den grunden att han lämnat rena revisionsberättelser utan att anmärka på väsentliga fel och brister som förekommit. Problematiken i fallet hängde ihop med frågan om han anklagats för retroaktivt främjande. Om bokföringsskyldigheten avslutas varje räkenskapsår med upprättande av årsbokslut, måste man ifrågasätta om inte revisorns upprättande av revisionsberättelse ligger i tiden *efter* bokföringsbrottets avslutande, varför han inte borde kunna straffas för medhjälp till bokföringsbrott. Högsta domstolen har visserligen i rättsfallet NJA 1988 s. 383 funnit att en revisors försummelse att anmärka på brister i bokföringen kan anses främja ett bokföringsbrott under följande räkenskapsår. I det fallet bestod bristen i att felaktiga ingångsvärden hade använts för de följande räkenskapsåren. Men det aktuella åtalet avsåg inte en sådan situation, eftersom det handlade om ett likviderat företag.

Tingsrätten ogillade åtalet just med motiveringen att revisorns upprättande av revisionsberättelsen låg i tiden efter bokföringsbrottets avslutande och att hans försummelse att anmärka på vissa förhållanden därför inte kunde bestraffas som medhjälp till bokföringsbrott under respektive räkenskapsår.

Åklagaren överklagade domen med motiveringen att hovrätten i ett annat mål dömt en revisor för medhjälp till bokföringsbrott på grund av hans underlåtenhet att i revisionsberättelsen för det räkenskapsår som han granskat anmärka på missförhållanden.⁵ Hovrätten slog i detta fall fast att det som huvudregel inte var möjligt att främja ett redan fullbordat brott, men citerade ett stycke från Straffrättskommittén som lades till grund för bedömningen att ett bokföringsbrott, som avsåg ett årsbokslut eller en årsredovisning, inte skulle anses fullbordat förrän bokslutet eller *årsredovisningen fastställts av stämman* eller på annat sätt blivit slutligt gällande. Vad Straffrättskommittén uttalat var att möjlighet att rätta fel och därmed undgå ansvar för den bokföringsskyldige måste stå öppen så länge redovisningen inte blivit definitiv genom att läggas fram för stämman. Man talar alltså om en möjlighet till frivillig rättelse.

⁴ Södra Roslags tingsrätt mål nr B 470-05, dom meddelad 2006-05-05 samt Svea hovrätt mål nr B 4575-06, dom meddelad 2007-10-23.

⁵ Svea hovrätt mål nr B 4213-03, dom meddelad 2004-05-14.

Resonemanget får emellertid enligt min mening långtgående konsekvenser. Skulle ett fullbordat bokföringsbrott alltså inte föreligga, om styrelsen upprättar en felaktig årsredovisning som inte fastställs av stämman? Eftersom försök till bokföringsbrott inte är straffbelagt, skulle alltså förfarandet vara fritt från ansvar enligt 11 kap. BrB!

Dessutom frågar man sig hur ett bokföringsbrott, som består av en serie av åsidosättanden – bokföringen har inte upprättats löpande, verifikationer har inte upprättats eller besvarats osv. – skulle kunna ha främjats av revisorn som inte vid denna tidpunkt har varit inkopplad på sitt uppdrag. Sista utvägen innebär att man får bygga upp ett underlåtenhetsresonemang. Skulle åklagaren i stället ha tänkt sig att revisorn genom underlåtenhet att säga ifrån i revisionsberättelsen främjat huvudgärningsmannens *underlåtenhet att rätta felet*, något som varit möjligt så länge årsredovisningen inte fastställts, kommer man ändå i konflikt med principen att bokföringsbrottet inte får vara fullbordat/avslutat, när medhjälpshandlingen äger rum. En sak är att bokföringsbrottet fullbordas genom upprättandet av årsredovisningen – en annan sak är att möjlighet till frivillig rättelse ges efter brottets fullbordande men innan stämman tagit ställning till årsredovisningen.

Hovrätten fastställde tingsrättens dom och ogillade alltså åtalet. Enligt åklagaren hade revisorn genom att lämna s.k. rena revisionsberättelser främjat bokföringsbrottet i fråga. När revisorn undertecknade revisionsberättelserna hade såväl bokföring som årsredovisning upprättats. Oavsett vid vilken tidpunkt bokföringsbrottet i fråga skulle anses fullbordat, hade revisorn omöjligt genom att underteckna rena revisionsberättelser kunna påverka det faktum att bokföring och årsredovisningar upprättats för sent. Han hade således inte främjat något bokföringsbrott.

Något underlåtenhetsresonemang behövde inte prövas, eftersom bokföringsbrottet bl.a. bestod av bokföring och årsredovisningar som upprättats för sent. Då det är omöjligt att i efterhand rätta ett sådant fel, blir det givetvis meningslöst att ifrågasätta om revisorn främjat huvudgärningsmannens underlåtenhet att rätta begångna fel.

Vad är upprinnelsen till det s.k. företagaransvaret?

När man tillämnar en brottsbeskrivning eller en osjälvständig brottsform på ett konkret händelseförlopp, utmärks resonemangen av en viss precision och metodik. Alla brottsrekvisit ska vara uppfyllda och uppsåtet ska täcka samtliga rekvisit just vid tidpunkten för brottets begående. Främjande av ett brott kan inte ske efter det att brottet har avslutats.

Börjar man induktivt formulera principer, som principen om företagaransvar, utifrån resultatet av tillämpningen av ett större antal bedömda fall, kanske man med visst fog skulle kunna säga att företagare ganska ofta blir ansvariga för brott som begåtts i verksamheten, åtminstone när de misstänkta att allt inte stod rätt till. Relativt ofta har de nämligen varit inblandade i brottet! Men en sådan princip är mera ett *rättssociologiskt konstaterande* än en rättslig norm som kan läggas till grund för bedömning av nya fall. Generaliserande omdömen om hur man dömer i vissa typer av fall får aldrig förvandlas till normer eller lathundar! Så har tyvärr skett genom formuleringen av principen om företagaransvar. Med generaliseringen har ett antal nödvändiga krav och preciseringar försvunnit ur bilden. Straffansvaret blir trubbigt och onyanserat genom att det totalt frikopplas från de krav lagen uppställer.

Att åklagare till och från använder sig av lathunden företagaransvar, det vet vi.⁶ Men även försvaret faller in i trallen och bygger upp hela argumentationen på klientens ställning i företaget för att på så sätt försöka punktera företagaransvaret. »Min klient hade inte alls en ställning jämförbar med en företagare.» Men lagen uppställer inga krav på att gärningsmannen ska vara företagare, när det handlar om skattebrott, förtroendebrott m.fl. brott som begås i ett företag. Försvaret skulle förmodligen vinna mer på att syna den gärning som läggs klienten till last. Anklagas han för att ha begått den brottsliga gärningen eller för att ha främjat brottet? Grundas ansvaret på aktivt handlande eller underlåtenhet? Handlar det om underlåtenhet, kan det bli aktuellt att syna förutsättningarna för ett garantansvar närmare, men först här kommer klientens ställning i företaget in i bilden. Var placeras underlåtenheten tidsmässigt i relation till händelseförloppet i övrigt? Hur ser den förväntade handlingen ut som klienten hade bort utföra? Är kravet på hypotetiskt kausalsamband uppfyllt eller anklagas klienten för att ha underlåtit att påverka något som inte hade kunnat påverkas? Osv. Det handlar inte om ett ansvar som grundas på två omständigheter, nämligen den åtalades egenskap att vara företagare och hans misstanke att allt inte stod rätt till.

Ett sätt att lösa problematiken skulle vara att man inskränker termen *företagaransvar* till att vara liktydig med *garantställning*. När någon slagit fast att en viss person har ett företagaransvar, har han eller hon inte sagt mer än att denna person har en ställning som innebär att han är skyldig att ingripa och utföra vissa påbjudna handlingar. Frågan om denna person har gjort sig skyldig till brott får sedan avgöras på sedvanligt sätt genom en fullständig analys av brottsbeskrivningar och osjälvständiga brottsformer. För denna analys används inga lathundar.

⁶ Se Wennberg, S., Företagsledares ansvar för brott som begås i verksamheten, Flores juris et legum, Festskrift till Nils Jareborg 2002 s. 652.

